

Wojciech Szczerba¹

DIECEZJALNA SZKOŁA ORGANISTOWSKA W TARNOWIE

HISTORIA ORGANÓW W KOŚCIELE NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA W TARNOWIE

Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie budowany był w dwóch etapach: w latach 1935–1939 oraz 1947–1952. Parafię erygowano w 1949 roku. Warto wspomnieć, iż pierwszy etap budowy kościoła prowadził z ramienia kurii diecezjalnej w Tarnowie ks. infułat Roman Sitko, beatyfikowany w 1999 roku przez papieża Jana Pawła II².

Budynek kościoła został zaprojektowany przez architekta Konstantego Jakimowicza z Warszawy. Jest to typ bazyliki, z trzema nawami i transeptem. Wzdłuż naw bocznych znajduje się sześć kaplic, przy prezbiterium od strony wschodniej kaplica adoracji Najświętszego Sakramentu. Od strony południowej dwie wieże o identycznej wysokości. Utrzymany jest w stylu modernistycznym³.

Mimo że historia kościoła Serca Jezusowego obiektywnie nie jest długa, to organy, które są w chwili obecnej dla niego budowane, będą już trzecimi z kolei. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie historii każdego z tych instrumentów.

1. PIERWSZE ORGANY

Kościół na Grabówce został wyposażony w organy piszczałkowe po II wojnie światowej. Na stronie internetowej parafii w zakładce *Rys historyczny* znajduje się notka o tym, że w 1949 roku do kościoła zakupione zostały małe organy⁴. Informacja ta jest, jak się wydaje, tylko w części prawdziwa. Prawdą jest, że zamontowano wtedy niewielkie organy, jednakże według dokumentów dostępnych w Archiwum

¹ Wojciech Szczerba, mgr sztuki, organista w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie oraz nauczyciel w Diecezjalnej Szkole Organistowskiej w Tarnowie.

² P. Gajda, *Parafia Najświętszego Serca Jezusowego*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 300.

³ *Kościół diecezji tarnowskiej*, „Rocznik Diecezji Tarnowskiej” 1972, s. 518–519.

⁴ C. Wryk, *Z historii parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa. Wspomnijmy na minione dni*, <http://www.nspj.diecezja.tarnow.pl/index.php/historia/rys-historyczny> (12 VIII 2014).

Diecezjalnym w Tarnowie organy te zostały dla parafii Serca Jezusowego wypożyczone, a nie zakupione⁵.

Przybliżymy zatem historię tego instrumentu. Z dostępnych źródeł wynika, że wspomniane organy zostały wybudowane przez firmę Ignacego i Aleksandra Żebrowskich ze Lwowa dla tamtejszego kościoła Sercanek (Sacré Coeur) w 1882 roku⁶. Posiadały one 12 głosów. Po drugiej wojnie światowej siostry musiały opuścić Lwów. Udało im się wtedy wywieźć do Polski organy, które znalazły się następnie w klasztorze w Zbylitowskiej Górze. Stamtąd zostały one wypożyczone do kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie, gdzie grały do roku 1968⁷, kiedy to Tadeusz Rajkowski rozpoczął pracę nad nowym instrumentem. Z kościoła na Grabówce organy trafiły do parafii Paszyn koło Nowego Sącza, gdzie zamontowali je Bronisław Kaltenbeck i Bronisław Narolski⁸. Właśnie z Paszyna pochodzą informacje na temat tego instrumentu, znajdujące się w Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie. Według ankiety organowej sporządzonej w 1971 roku dyspozycja organów była następująca⁹:

Manual I		Manual II (z adnotacją, że wszystkie napisy są zastępcze)	
Pryncypał	8' (z adnotacją: zastępczy napis)	Flet otwarty	4'
Gamba	8'	Violin	8'
Salizional	8'	Szpigflet	8' [sic!]
Burdon	8' (z adnotacją: zastępczy napis)	Flet	4'
Rohrflöt	4'		
Piccolo	2'		
Pedał			
Czelo	8' (z adnotacją: zastępczy napis)		
Subbas	16'		

Instrument ten posiadał mechaniczną trakturę gry i wiatrownice klapowo-zasuwowe¹⁰. Obecnie jest on nadal używany w parafii Paszyn¹¹.

2. ORGANY TADEUSZA RAJKOWSKIEGO

Jak już wcześniej wspomniano, w latach sześćdziesiątych XX wieku firma Tadeusza Rajkowskiego z Włocławka rozpoczęła prace nad nowymi organami piszczalkowymi dla kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie. Prawdopodobnie Rajkowski składał trzy oferty na wykonanie instrumentu dla tej parafii.

⁵ Archiwum Diecezji Tarnowskiej, *Ankieta dotycząca organów* [w Paszynie], teczka *Akta rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie. Wydział Muzyki Kościelnej. Ankieta dotycząca organów*, sygn. ARz 119; L.dz. 552/VI-1/3/71.

⁶ M. Babnis, *Kultura organowa Galicji*, Słupsk 2012, s. 414.

⁷ Archiwum Diecezji Tarnowskiej, *Ankieta...*, dz. cyt.

⁸ M. Babnis, *Kultura...*, dz. cyt., s. 414.

⁹ Archiwum Diecezji Tarnowskiej, *Ankieta...*, dz. cyt.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Według relacji ustnej P. Pasternaka.

Zachowały się tylko dwie, ale o istnieniu jeszcze jednej świadczy fakt, że oferta z 1964 roku jest oznaczona numerem 2. Projekt ten nie został zrealizowany¹². Warto wspomnieć, że miały to być organy 50-głosowe, o trakturze elektro-pneumatycznej. Projekt dyspozycji przedstawiał się następująco¹³:

Manual I		Manual II		Manual III	
Bourdon	16'	Kryty pomorski	8'	Kwintadena	8'
Pryncypał	8'	Pryncypał flet	8'	Prync. skrzypcowy	8'
Flet jasny	8'	Flet otwarty	8'	Viola gamba	8'
Gemshorn	8'	Salicet	8'	Unda maris	8'
Oktawa	4'	Pryncypał włoski	4'	Pryncyp. włoski	4'
Flet leśny	4'	Rurflet	4'	Flet śpiewny	4'
Flet koniczny	2'	Nasard	2½'	Dubelflet	4'
Kwinta	2½'	Dublet	2'	Blecflet [sic!]	2'
Mixtura	4ch	Piccolo	1'	Róg nocny	2'
Trompet	8'	Kornet	4ch	Kwi[n]ta śpiewna	1½'
		Klarnet	8'	Tercflet	1½'
		Siflet	1'		
		Cymbel	3ch		
		Vox humana	8'		
		Pryncypał serafon	8'		
		Flet podwójny serafon	8'		
		Rurflet serafon	4'		
		Róg serafon	2'		
Pedał					
Pryncypałbas	16'				
Violon	16'				
Echobas	16'				
Oktawbas	8'				
Salicet	8'				
Fletbas	8'				
Chorał	4'				
Kwinta	5½'				
Róg	2'				
Mixtura	3ch				
Puzon	16'				

Ciekawostką tego projektu były tzw. serafony, czyli głosy grające na wyższym ciśnieniu. Rajkowski przewidywał dla nich ciśnienie powietrza o wysokości 200 mm słupa wody, osobną obudowę oraz miech¹⁴.

W 1967 roku firma Rajkowskiego przedstawiła kolejny kosztorys na jeszcze większe organy. Miały posiadać 71 głosów, rozdzielonych pomiędzy cztery manualy i pedał. Dyspozycję instrumentu zaprojektował prof. Jan Jargoń z Krakowa¹⁵. Zanim

¹² P. Pasternak, *Działalność organmistrzowska Tadeusza Rajkowskiego*, Warszawa 2014 (mps pracy licencjackiej), s. 52.

¹³ Tamże, s. 52–53; Archiwum Tadeusza Rajkowskiego, *Kosztorys 2 na organy dla kościoła parafialnego Tarnów–Grabówka ul. Lwowska 110 z 1 grudnia 1964*, dokument udostępniony przez P. Pasternaka.

¹⁴ Archiwum Tadeusza Rajkowskiego, *Kosztorys 2...*, dz. cyt.

¹⁵ Archiwum Tadeusza Rajkowskiego, Ulotka reklamowa o organach w kościele NSPJ w Tarnowie, dokument udostępniony przez P. Pasternaka.

rozpoczęły się prace przy budowie nowych organów, na chórze została wmurowana marmurowa tablica z napisem: „Kamień węgielny pod budowę organu w kościele N. Serca Jezusowego w Tarnowie fundowanego przez parafian na pamiątkę tysiąclecia chrztu Polski”. Znajduje się tam ona do dnia dzisiejszego.

Jak już zostało wspomniane, oferta Rajkowskiego została przedstawiona w 1967 roku, natomiast prace miały trwać od roku następnego do listopada roku 1969¹⁶. Tak się jednak nie stało. Prawdopodobnie z przyczyn zdrowotnych Tadeusz Rajkowski nie był w stanie wywiązać się z terminu, a instrument został ukończony dopiero w roku 1972. Dyspozycja organów była następująca¹⁷:

Manual I		Manual II		Manual III		Manual IV	
Flet kryty	8'	Pryncypał	16'	Kwintadena	16'	Sordun	16'
Kwintadena	8'	Trompet	16'	Fagot	16'	Flet drewniany	8'
Musette	8'	Oktawa	8'	Pryncypał	8'	Vox Humana	8'
Pryncypał	4'	Flet otwarty	8'	Rurplet	8'	Rurplet	4'
Blokflet	4'	Bourdon	8'	Salicjonał	8'	Dulcjana	4'
Szalamaja	4'	Gamba	8'	Vox coelestis	8'	Pryncypał	2'
Oktawa	2'	Trompet	8'	Obój	8'	Flageolet	1'
Kwinta mała	1½'	Nasard wielki	5½'	Prestant	4'	Cymbel	4 ch.
Sesquialtera	2 ch.	Oktawa	4'	Róg nocny	4'		
Acuta	4 ch.	Flet stożkowy	4'	Clajron	4' [sic!]		
		Kwinta	2⅔'	Nasard	2⅔'		
		Superoktawa	2'	Oktawa	2'		
		Flautino	2'	Flet leśny	2'		
		Mixtura major	6 ch.	Tercja	1⅓'		
		Mixtura minor	4 ch.	Piccolo	1'		
		Kornet	4 ch.	Mixtura	4 ch.		
				Tercycymbel	3 ch.		
Pedal							
Subkontra	32'						
Pryncypał	16'						
Violon	16'						
Subbas	16'						
Salicetbas	16'						
Puzon	16'						
Sordun	16' (transmisja z manualu IV)						
Oktawbas	8'						
Gemshorn	8'						
Fletbas	8'						
Bombard	8'						
Musette	8' (transmisja z manualu I)						
Oktawa	4'						
Dolcan	4'						
Clarino	4'						
Flet polny	2'						
Mixtura	5 ch.						
Basalikwoty	4 ch.						

Traktura gry i rejestrów była elektro-pneumatyczna, zakres klawiatur od C do c⁴ w manualach oraz od C do g¹ w pedale. Organy zostały wyposażone w połączenia:

¹⁶ Tamże.

¹⁷ P. Pasternak, *Działalność...*, dz. cyt., s. 53–55; relacja ustna P. Pasternaka

M II do M I; M III do M I; M IV do M I; M I do M II; M III do M II; M IV do M II; M IV do M III; M I do pedału; M II do pedału; M III do pedału; M IV do pedału; a także urządzenia dodatkowe: automat pedałowyy; 6 wolnych kombinacji; crescendo; żaluzja manualu III; tremolo manualu I; tremolo manualu III; tremolo manualu IV; tremolo niektórych głosów pedału (Gemshorn 8', Fletbas 8', Oktawa 4', Dolcan 4', Bombard 8'); generalny wyłącznik głosów językowych; wyłączniki indywidualne głosów językowych; register zbiorowy Tutti¹⁸.

Były to jedne z największych organów w całym regionie i największe w diecezji tarnowskiej. Niestety instrument nie wytrzymał próby czasu. Ostatni generalny remont został przeprowadzony w 1992 roku przez firmę Rajkowskiego¹⁹. W tym też roku zakład ten zaprzestał działalności. Od ostatniego remontu stan organów systematycznie się pogarszał, nie podejmowano się remontu generalnego, a usterki były naprawiane jedynie w sposób doraźny. Już około 15 lat po remoncie generalnym w organach działało tylko kilkanaście głosów. Nie działały także niektóre klawisze.

W 2007 roku proboszczem parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie został ks. prałat Antoni Bielak. Niemal od razu musiał stanąć przed trudnym zadaniem rozstrzygnięcia kwestii organów. Pod uwagę brano kilka opcji: remont instrumentu, jego przebudowę z zachowaniem większości głosów z organów Rajkowskiego, a także całkowity demontaż organów i wybudowanie zupełnie nowych.

W lutym 2009 roku została przeprowadzona wstępna ekspertyza instrumentu. Brali w niej udział organmistrz Mirosław Jakubowski oraz ks. dr Grzegorz Piekarczyk, dyrektor Wydziału Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie. Wyciągnięto wówczas następujące wnioski:

- instrument nie nadaje się do dalszego użytkowania i renowacji;
- jest możliwość przebudowy organów z wykorzystaniem głosów Rajkowskiego, jednakże tylko będących w dobrym stanie;
- poproszono o konsultację jeszcze jednego organmistrza – Andrzeja Ragana²⁰.

W marcu 2009 roku ks. proboszcz Antoni Bielak poprosił ks. Grzegorza Piekarczyka o wygłoszenie słowa do parafian podczas wszystkich mszy niedzielnych. W słowie tym ks. Piekarczyk przedstawił wiernym stan organów Rajkowskiego, a także możliwości rozwiązania kwestii tego instrumentu, przy czym w słowie tym wyraźnie opowiedział się za przebudową organów z wykorzystaniem starych głosów²¹. Ostatecznie zdecydowano jednak inaczej. Według relacji ustnej niektórych członków ówczesnej Rady Duszpasterskiej przy parafii NSPJ, po przedstawieniu przez firmę organmistrzowską kosztów takiej przebudowy, zarówno proboszcz, jak i radni skłaniali się

¹⁸ Tamże, s. 55.

¹⁹ Relacja ustna S. Witka, organisty kościoła NSPJ w Tarnowie.

²⁰ Archiwum Wydziału Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie,teczka *Organy w par. NSPJ w Tarnowie. Dokumentacja*, dokument *Ekspertyza wstępna*, bez sygn. Autor nie dotarł do materiałów, które dokumentują opinię organmistrza A. Ragana.

²¹ *Słowo do parafian NSPJ w Tarnowie (8 III 2009)*, dokument ze zbiorów prywatnych ks. G. Piekarczyka.

ku wybudowaniu zupełnie nowego instrumentu. Decyzja zapadła prawdopodobnie w 2009 roku²². W tym samym roku organy zostały zdemontowane przez firmę Mirosława Jakubowskiego z Włocławka. Z całego instrumentu w dobrym stanie zachowały się jedynie piszczałki, które zostały przeznaczone na sprzedaż przez parafię.

3. NOWE ORGANY

W kwietniu 2010 roku w budynku plebanii parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa obradowała podkomisja ds. budownictwa organowego diecezji tarnowskiej. W obradach wzięli udział: ówczesny proboszcz parafii ks. prał. Antoni Bielak, ks. dr Grzegorz Piekarz – dyrektor Wydziału Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, ks. mgr lic. Stefan Król – przewodniczący podkomisji; ks. prał. Tadeusz Bukowski – historyk sztuki, członek podkomisji; Kazimierz Plewa – organmistrz; Stanisław Wolak – organmistrz; mgr Krzysztof Siewkowski – niezależny doradca. Celem obrad było wyłonienie firmy, która miała wybudować nowe organy²³. Spośród pięciu firm, które złożyły ofertę na wybudowanie nowego instrumentu, do dalszych rozmów postanowiono zaprosić trzy z nich: firmę Dariusza Zycha z Wołomina, czeską firmę Rieger-Kloss Varhany z Krnova oraz firmę Mirosława Jakubowskiego z Włocławka. Odrzucono ofertę Zdzisława Mollina z Odr, a także Jacka Siedlara z Modlnicy. Ustalono także, że dyspozycja będzie organmistrzom narzucona, nawiązująca stylistycznie do XIX-wiecznego symfonizmu we francuskim budownictwie organowym²⁴. Autorem dyspozycji jest Krzysztof Siewkowski.

Już po kilku dniach, 15 i 16 kwietnia komisja spotkała się z przedstawicielami wszystkich trzech wyłonionych wcześniej firm: 15 kwietnia z przedstawicielem firmy Rieger-Kloss, natomiast 16 kwietnia z Dariuszem Zychem oraz Mirosławem Jakubowskim. Po analizie ofert oraz przedyskutowaniu ich z przedstawicielami firm komisja zaproponowała, by prace nad nowym instrumentem powierzyć firmie Dariusza Zycha lub firmie Rieger-Kloss²⁵. Ostatecznie budowa nowych organów została zlecona firmie Zych z Wołomina, na co wpływ miały głównie znaczne różnice w kosztach budowy przedstawionych przez obydwie wyłonione firmy.

Jak już wspomniano, organy w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie budowane były według założeń XIX-wiecznego symfonizmu francuskiego.

²² W archiwum parafii nie ma dokumentu, który mówiłby jednoznacznie o dacie podjęcia ostatecznej decyzji. Można jednak przypuszczać, że był to rok 2009 (po słowie ks. Piekarza do parafian, a przed demontażem starych organów).

²³ Archiwum Wydziału Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie,teczka *Organy w par. NSPJ w Tarnowie. Dokumentacja*, dokument *Protokół ze spotkania Podkomisji ds. budownictwa sakralnego Diecezji Tarnowskiej* z 9 kwietnia 2010, bez sygn.

²⁴ Tamże.

²⁵ Archiwum Wydziału Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie,teczka *Organy...*, dokument *Protokół ze spotkania Podkomisji ds. budownictwa sakralnego Diecezji Tarnowskiej* z 15 i 16 kwietnia 2010, bez sygn.

Chodzi tu głównie o warstwę brzmieniową instrumentu, a także wygląd zewnętrzny (np. kontuar) i nazewnictwo. Do tradycji francuskich nawiązuje także rozmieszczenie poszczególnych sekcji brzmieniowych oraz układ zasilania powietrzem. Od strony technicznej stosowane były współczesne podzespoły.

Dyspozycja nawiązuje bezpośrednio do francuskich organów romantycznych: przewaga głosów ośmiostopowych, kilka głosów szesnastostopowych, bateria głosów językowych etc. Także konstrukcja piszczałek (np. głosy językowe z tzw. orzechem, kilka głosów z piszczałkami przedętymi) i przebiegi menzur mają w jak największym stopniu oddać jakość brzmienia organów francuskich.

Dyspozycja organów:

Manual I – Grand Orgue		Manual II – Positif		Manual III – Recit expressif	
Montre	16'	Bourdon	16'	Flûte traversière	8'
Montre	8'	Montre	8'	Cor de nuit	8'
Flûte harmonique	8'	Salicjonal	8'	Viole de gamba	8'
Gambe	8'	Flûte à cheminée	8'	Voix celeste	8'
Bourdon	8'	Prestant	4'	Flute octaviante	4'
Prestant	4'	Flûte douce	4'	Nasard harmonique	2 $\frac{2}{3}$ '
Doublette	2'	Nasard	2 $\frac{1}{2}$ '	Octavin	2'
Cornet (od f)	5×	Quarte de nasard	2'	Plein jeu harmonique	3×–6×
Fourniture	5×	Tierce	1 $\frac{3}{5}$ '	Cornet (od f)	5×
Trompette	8'	Plein jeu	4×	Bombarde	16'
Clairon	4'	Cromorne	8'	Trompette harmonique	8'
				Hautbois	8'
				Voix humaine	8'
				Clairon harmonique	4'
Pedal					
Soubasse	32'				
Flûte	16'				
Soubasse	16'				
Flûte	8'				
Violoncelle	8'				
Flûte	4'				
Bombarde	16'				
Trompette	8'				
Clairon	4'				

Zakres klawiatur ręcznych to pełne pięć oktaw (C–c⁴), zaś klawiatury nożnej C–c¹. Traktura gry jest mechaniczna z zastosowanym wspomaganiami, natomiast traktura rejestrowa jest elektryczna. Takie rozwiązanie dało możliwość zainstalowania systemu „setzer”, dzięki któremu w pamięci komputera można zapisać 4 tysiące wolnych kombinacji.

Organy są wyposażone w połączenia pomiędzy poszczególnymi sekcjami oraz połączenia Sub w obrębie pojedynczych sekcji: Sub III; Sub III–II; III–II; Sub I; II–I; Sub III–I, III–I; Super III–I. Połączenia te obsługiwane są elektrycznie, za pomocą styków optycznych w kontuarze i elektromagnesów wprawiających abstrakty w ruch. Tylko połączenie manualu I do pedału jest realizowane mechanicznie.

Sekcja manualu III jest umieszczona w szafie ekspresyjnej. Dla II i III manualu przewidziano tremolo. W organach zainstalowano także crescendo, które można

zaprogramować niezależnie na dwa różne sposoby. Obsługiwane jest przy pomocy wałka nożnego umieszczonego w kontuarze. Spośród urządzeń dodatkowych należy jeszcze wymienić generalny wyłącznik głosów języzkowych oraz register zbiorowy Tutti. Obydwa te urządzenia są obsługiwane za pomocą pistonów nożnych.

W chwili pisania tego artykułu zainstalowane i uruchomione są 24 głosy labialne w sekcjach pedału, manualu I oraz manualu III, a także jeden głos językowy (Bombarde 16³) w pedale. W niedalekiej przyszłości planowane jest całkowite ukończenie budowy organów. Na koniec trzeba też powiedzieć, że będzie to jeden z nielicznych tego typu instrumentów w całej Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE

organy, kościół Najświętszego Serca, Tarnów, Grabówka, historia, rejestracja

SUMMARY

History of organ in the church of the Sacred Heart of Jesus in Tarnow

The purpose of this article is to enunciate the history of the organs in the church of the Sacred Heart of Jesus in Tarnów – Grabówka. This church, which was being built from 1935 till 1939 and from 1945 till 1952, despite of its short history, had been a place for two instruments and now the third one is being built. The author of this article, basing on the available archives and oral reports, wrote the short history of all three instruments, showing their specification: disposition, technical information, etc.

KEYWORDS

organ, church of Sacred Heart, Tarnów, Grabówka, history, disposition